

מצוות תפילין

העדר המצווה במסורת הקילה

מבוא:

מדוע ביתא ישראל לא הניחו תפילין?

הדיון שלפניכם עוקב אחר התגלגלות קיום מצוות התפילין כפי שמוכר לנו מהספרות התורנית ההיסטורית והמחקר הארכיאולוגי. כל זאת כדי להבין מדוע יהודי אתיופיה לא קיימו את המצוות בדומה לשאר קהילות ישראל בגלותם.

הדעות:

1. **מצווה מתפתחת:** ייתכן שאופן קיום מצוות התפילין הנהוג כיום התפתח ונפוץ בתקופת הבית השני, כהתנגדות לקמעות יווניות. לכן אופן קיום המצווה לא הגיע לקהילת יהודי אתיופיה וקהילות רחוקות אחרות. לכן אין ממצאי תפילין בארכיאולוגיה שלפני ימי הבית השני.
2. **העדר ממצאים אינה ראייה,** לחוסר קיום אופן המצווה כפי שפורש 4 פעמים בתורה. (הרב שמשון לוינגר)
3. **רדיפות הגויים: קיום מצוות תפילין לאורך הדורות ידעה תקופות של שפל בעקבות רדיפות הגויים.** רק מאמצים אדירים החזירו עטרה ליושנה והחזירו אותה לקיום רחב כגון מסע ר' משה קוצי במאה ה-13. זאת לאחר 1000 שנות ריפיון. לדעת הרב יואל אין פלא לאור ריחוק הקהילה ורדיפות הנוצרים שהמצווה לא השתמרה במסורת הקהילה שהחזיקה במסירות נפש אדירה על יהדותה עד לחזרתה לירושלים. הנס הוא שהדבר לא קרה ברדיפות יהודים באירופה ובשאר העולם.

הדיון:

עמדה 1: ליאור

מצוות מתפתחות:

אופן קיום מצוות התפילין התפתח ונפוץ כהתנגדות לקמעות היוונים ולכן לא הגיע לקהילות יהודי אתיופיה וקהילות רחוקות אחרות.

אם להוסיף על דבריה של שושנה בסוגיית התפילין: לפי עבודת הדוקטורט של יהודה כהן משנת 2008, התפילין התעצבו כתגובת-נגד כשרה לקמעות שנהגו לשאת עליהם היוונים ובעקבותיהם המתיוונים. הוא מביא שפע ראיות מרתקות לכך, ביניהן העובדה הפשוטה שנמצאו תפילין שמורות היטב מתקופת הכיבוש הרומי, אך לא מתקופת הכיבוש הפרסי או מתקופות קדומות יותר. אף אחת מהתפילין שנמצאו עד כה מתקופת הכיבוש הרומי לא תואמת לתפילין שאנו מניחים היום, ואין סיבה מיוחדת להניח שרק תפילין פסולות להלכה מסוגלות להשתמר במשך אלפיים שנה. אם הכיבוש היווני של ארץ ישראל הוא שניתק את הקשר בין קהילות ישראל בתחומי האימפריה היוונית לבין אלה שמחוצה לה, אפשר להבין כיצד לא התקיימה מסורת של הנחת תפילין, הן אצל ביתא ישראל בחבש והן אצל בני ישראל בהודו. איני יודע מה היתה המסורת הנקוטה בידם של יהודי קאיפנג.

תמיכה: (הרב שרון שלום)

מורי, פרופ' הרב נעם זהר, משער שהנחת תפילין בפועל החלה בתקופה מאוחרת יותר, ועד אז מצוות התפילין נתפסה כרעיון מחשבתי, "וקשרתם אותם על ידך והיו לטוטפות בין עיניך"

– שיהיו חקוקים וקשורים בלב ובמוח. רק בתקופה מאוחרת הוחלט לא להסתפק בממד האלגורי, ולשוות למצווה ביטוי מעשי.

עמדה 2: חוסר בממצאים פיזיים אינו ראיה לחוסר קיום אופן המצווה כפי שפורשה 4 פעמים בתורה. (הרב שמשון לוינגר)

מצוות התפילין מפורשת בתורה ארבע פעמים. תפילין יכולות להישמר 2000 שנה רק באקלים מדברי יבש, ולכן נמצאו רק במדבר יהודה שם ישבו אנשי הכת שפרשו מן הציבור בימי בית שני, וכן פליטים שברחו לשם עם דיכוי המרד ברומאים. באותן קהילות נידחות בהן נשכחה מצוות תפילין, נשכחה גם העברית. אולי גם כאן תמצא 'מחקר' שייקבע שבמקור דיברו בני ישראל בסינית ובאמהרית, ורק התנא רבי אליעזר בן יהודה שחי בימי הכיבוש הרומי המציא את השפה העברית ותרגם לה את כתבי הקודש?

תמיכה: חגי משגב

שמשון צודק לחלוטין. מחקר מדעי הרוח נוטה לעיתים קרובות לשכוח את העובדות הפשוטות ואת תנאי המחקר הבסיסיים: לא רק מה יש לנו, אלא גם מה אין לנו. דברים כמו פיזור של נתונים, רצף, תנאים משתנים, שהם לחם חוקו של חוקר במדעים של ממש, ידועים לחוקר מדעי הרוח רק מפי השמועה והוא לא יודע מה לעשות איתם. וכך מוצא את עצמו הארכיאולוג משתמש בנתונים סטטיסטיים כאחד הפיזיקאים, ופעמים רבות עושה מעצמו צחוק. העניין הפשוט הזה, שלמעשה אין לנו כל ממצא מתכלה ממקומות שאינם מדבר יהודה מהתקופות הנדונות, משתכח מהחוקרים, ומהממצא המקרי הזה שכן נמצא הם מוכנים להסיק מסקנות מרחיקות לכת. וכך הופכת השאלה לתשובה, ההשערה לפסקנות, היהודי לגוי והגוי ליהודי.

קושיה: מברט

בתורה כתוב 4 פעמים על התפילין. אבל לא רשום איך לקיים את המצווה. מצוות תפילין הינה חלק ממצוות הלכה למשה מסיני

"באותן קהילות נידחות בהן נשכחה מצוות תפילין, נשכחה גם העברית, אולי גם כאן תמצא "מחקר" שייקבע שמקור דיברו בני ישראל סינית ואמהרית וכו' - לא ירדתי לסוף דעת במשפט הנ"ל? אשמח להבהרות..

תשובה: הרב שמשון לוינגר

ברור שהתורה וכתבי הקודש ניתנו בעברית, ובשלב כלשהו באתיופיה נשכחה לשון הקודש מחמת הרדיפות הנוראות של הגויים (שלא היה להן אח ורע בשאר הגלויות). לא ייפלא שנשכחו עוד כמה מצוות, כגון תפילין ציצית מזוזה ושופר, מצוות שדרך הכנתן דרשה מקצועיות שלא נשתמרה. אין צורך להניח שהיתה ל"ביתא ישראל" מסורת אחרת לגבי מצוות אלה. בשאר ארצות עברו יהודים השפלה קבועה, אך פרעות היו עניין של התפרצויות פעם בכמה עשרות שנים שאחריהן חזרו לשגרה. באתיופיה הוציא השלטון את היהדות מחוץ לחוק במשך מאות שנים. צריך להעריך את העדה על שהצליחו לשמור את הרוב הגדול של המצוות, אך אין להתפלא שפרטים אחדים נשכחו!

עמדה 3: קיום המצווה התרופפה עקב רדיפות הגויים (הרב יואל בן נון)

הקשר בין התפילין לבין הרומאים הוא בדיוק הפוך - הרומאים רדפו מניחי תפילין, כמו שהם קרעו וחיללו ספרי תורה מול עולי הרגל בירושלים, ולוחמי החרות נגד הרומאים הקפידו להניח תפילין כל היום, כחלק מן החרות של עם ישראל שיצא ממצרים ועומד מול רומא.

הגמרא מתארת את רדיפת התפילין בידי קלגסי רומא, ונס שנעשה לאלישע בר כנפיים, ואומרת, שמצווה זו לא מסרו ישראל נפשם עליה, ולכן לא נתקיימה בידם. בדרך כלל מסבירים, שהכוונה להליכה בתפילין כל היום, כפי שנהגו רבי אליעזר ורבי עקיבא, ותלמידיהם לוחמי החרות, אבל במקורות רבים מתואר מצב קיצוני, בו רוב היהודים לא הניחו תפילין בחלק גדול של תפוצות ישראל, מאז הרדיפות של אדריינוס אחרי חורבן ביתר - יהודים מסרו נפשם על ברית מילה ועל שבת, ולא על תפילין.

כך ניתן להבין איך יכלה להיות מחלוקת רש"י ורבינו תם על סדר הפרשיות בתפילין - אילו היתה מסורת ברורה וחזקה לא היה מקום למחלוקת כזאת. ייתכן, שמחלוקת זו שררה גם בימי חז"ל, וזה תלוי בפרשנות התפילין שנמצאו במצדה ובמערות מדבר יהודה (חוץ מקומראן), שבעיקרי ההלכות הם תואמים להלכת חז"ל.

העדות החשובה ביותר מתקופת הראשונים (1235 לספירתם) היא של ר' משה מקוצי, בהקדמתו לחיבורו - ספר מצוות גדול (סמ"ג), והוא מתאר איך נסע בקהילות ישראל כדי לשכנע אותם, שכל אדם חייב להניח תפילין של יד ושל ראש בכל יום, ואיך החזיר את קיום המצווה בקהילות (אחרי רפיון של 1100 שנה!).

הסמ"ג מנה את מצוות התפילין כמצוות ג' וד', אחרי מציאות ה' וייחודו, כחלק ממאמציו להחזיר את היהודים למצוות אלה.

מכאן ברור, שמסורת התפילין (סדר הפרשיות), וגם קיום המצווה, היו רפויים בגלויות ישראל, אלא שהנר לא כבה לגמרי, וקמו גדולים כמו ר' משה מקוצי והחזירו עטרה ליושנה.

הנצרות התנכלה גם לספרי תורה ולספרי קודש, ובפריז שרפו את התלמוד, ועוד, ועוד. בגלל הבידוד, ובגלל המלחמות הקשות, הנצרות האתיופית הצליחה יותר, שלטה באופן מוחלט בכל כתבי הקודש עד שלא נשארו ספרי תורה מקוריים בלשון הקודש, וכך הפכה 'ביתא ישראל' לתלויה בכתבי הקודש בתרגום התורה לגעז (מתרגום השבעים). גם לא קשה להבין מה קרה לתפילין - אם באירופה לא קיימו מצוות תפילין מאות שנים בגלל הלחץ, ק"ו באתיופיה.

בקלות יכול היה לקרות גם בספרד ובאשכנז, שספרי קודש ותפילין היו נעלמים כליל, אלא ששם לא היה בידוד גמור, וגדולים כר' משה מקוצי יכלו לחולל נס, ולהושיע.

באתיופיה, הנס היה בעצם ההישרדות, תוך מחיקת סממנים נוצריים מספרי הקודש של העדה.

הרחבה: הרב שמשון לוינגר

לאנשי 'אתר מגילות מדבר יהודה' -

בסעיף 17 בסקירה מובאים דברי 'אגרת מקצת מעשי התורה' שם מפורש שהם עזבו את ירושלים כדי להיבדל מטומאות העם. הפרושים נזהרו יותר משאר העם בענייני מעשרות ובענייני טומאה וטהרה כגון אכילת חולין בטהרה. אך לא הקימו כת אזורית ולימדו תורה לכל מי שרצה ללמוד. הלל אמר: הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. גם שמאי שהקפיד יותר על התאמת התלמידים, דרש: הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. שניהם היו מה'עמך', הלל חוטב עצים ושמאי בנאי.

בעליה לרגל לא הקפידו הפרושים על הפרדה מעמי הארץ ודרשו 'כעיר שחבורה לה יחדיו' - שעושה את כל ישראל חברים'. אף בעניין מעשרות לא היה ניגוד גמור. המצב היה ש'רוב עמי הארץ מעשרין', ולכן אף שחששו לכתחילה למיעוט שלא הקפידו, הקלו לעניים לאכול 'דמאי' וכן סמכו על עדות עם הארץ בשבת משום ש'אימת שבת עליו ואינו משקר'. הנזירים הקפידו על אי שתיית יין, אי הסתפרות ואי היטמאות למתים. מלבד זה היו מעורבים בין הבריות. עמי הארץ הזדהו עם הפרושים, וכשהכהן הגדול הצדוקי ניסך המים על רגליו רגמוהו באתרוגיהם.

ולרב יואל בן-נון-

לגבי תפילין דרש"י ורבינו תם. לפי משמעה של הברייטא במנחות: 'קדש לי והיה כי יביאך מימין; שמע והיה אם שמוע משמאל', ניתן להבין ששתי השיטות נכונות. כעין זה פירש בערוך השולחן או"ח סי' לד (על פי הזוהר) שהמחלוקת היא לא שזה כשר וזה פסול, אלא מה עדיף? והוא מסביר על פי הזוהר, שהסדר של רש"י שבו מסתיימות הפרשיות ב'והיה אם שמוע' המדברת על שכר ועונש - מתאים יותר לזמן הזה; בעוד שלעתידי לבוא שתהיה עבודה מאהבה - יתאים

יותר הסדר של רבנו תם, שבו מסתיימות הפרשיות ב'שמע' שבו יש רק 'ואהבת' ולא מדובר על שכר ועונש.